

Philosophie existentielle» de Jaspers et «Le mythe et la vie» de W. Schütz).

Les traits caractéristiques des études sont: le refus du fanatisme —qui fait que l'auteur repousse également l'idéalisme inauthentique et le matérialisme intransigeant— le souffle créateur et la méthode critique et militante. Les études appartiennent: à la Philosophie de l'Histoire, la Philosophie Politique, la Sociologie et la Philosophie Contemporaine.

Le but de toutes ces études est le même que celui du grand ouvrage de P. Kanellopoulos *Histoire de l'esprit européen*, à savoir la contribution à «la vie, en général, de l'esprit», la poursuite du sens —qui dépasse le cadre de la temporalité— de diverses manifestations de la réflexion philosophique.

Les remarques critiques de P. Kanellopoulos gardent une actualité surprenante. C'est pourquoi j'ai voulu intitulé cette investigation de sa pensée philosophique «Entretiens». D'une manière vivante et directe P. Kanellopoulos, traitant de ceux qui «ruminent» les idées, des représentants de la vie spirituelle qui n'approfondissent pas tout ce qu'ils puisent dans le trésor de l'esprit et qui sont incapables d'inspirer l'amour de la philosophie, soutient que la Philosophie est dans son essence amour de la sagesse et capacité d'éveiller les consciences; que la vraie philosophie est actualisée non pas seulement au sein des groupes restreints, mais au sein du peuple entier.

L'étude «La société néohellénique spirituelle» permet à Kanellopoulos de s'interroger sur le rapport entre le passé et le présent de l'hellénisme et de soutenir que ce rapport doit être vivant et créateur. Le même esprit dynamique et critique gouverne l'idée du respect de la femme qui pour Kanellopoulos —pour cet esprit libre et juste déjà à l'époque de la re-naissance de la vie spirituelle en Grèce— contribue parfaitement à la vie sociale, et l'idée de l'exigence de la purification morale des Institutions (p. ex. devoirs des enseignants universitaires).

Ces idées P. Kanellopoulos les a vues incarnées par des personnages de son temps et il a su les mettre en relief dans ses écrits pour ériger des modèles des gens «tragiques qui vivent la tragédie de l'esprit comme tragédie de la liberté». L'homme libre, le dévoué de l'esprit est nécessairement «seul, solitaire, sans feu ni lieu»; il ne consent pas à s'abriter sous un parti, dans les couloirs de la vie. Kanellopoulos se souvient de Platon et d'Aristote et opte pour la préservation de la personnalité, c'est-à-dire de la liberté et de la dignité de l'esprit, bien suprême de l'homme.

Anna ΚΕΛΕΣΙΔΟΥ
(Athènes)

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΤΥΧΑΙΟΥ ΚΑΙ Η ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΗ ΤΟΥ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

Στή μελέτη αυτή θα εξετάσουμε την έννοια του τυχαίου αναφερόμενοι στη μεταφυσική του Παναγιώτη Κανελλόπουλου ως κεντρικό σημείο αφετηρίας και ως υπόθεση έρευνας. Ήδη ή έπιστημονική προσέγγιση στην έννοια του τυχαίου, ως μία απόκλιση από την αιτιώδη νομοτέλεια, έμπεριέχει μιάν άντινομία που όμως δέν μπορούμε νά παρακάμψουμε: έπιδιώκουμε νά προσεγγίσουμε την έννοια του τυχαίου ως έξαίρεση από την αιτιώδη διεργασία, χωρίς έντούτοις ή έννοια αυτή νά μπορεί νά συλληφθεϊ σέ σχέση με τή διεργασία αυτή ούτε και αποκλειστικά με την άρνησή της. Ύπάρχουν κι άλλα συμβάντα, π.χ. τò θαῦμα, που αποτελούν διαψεύσεις τής φυσικής ή τής τελολογικής αίτιοκρατίας χωρίς έντούτοις νά ταυτίζονται με τò τυχαίο. Έντούτοις, ή προσπάθεια όριοθέτησης τής έννοιας του τυχαίου δέν μπορεί νά γίνει διαφορετικά παρά κατευθύνοντας τή διερεύνησή μας στη σφαίρα τής αίτίας και τής αναγκαιότητας, δηλαδή στην περιοχή τής αίτιοκρατικής και τής πιθανολογικής νομοτέλειας, και στη μαθηματική κατοχύρωση τής άνεξαρτησίας τών απομονωμένων πειραματικά συστημάτων από τις έξωγενείς επιρροές.

Ό Παναγιώτης Κανελλόπουλος, όρίζοντας τò τυχαίο ως «κάτι τò περιττό και άδικαιολόγητο που ξαφνικά παρεμβάλλεται στην αναγκαία διαδοχή τών ύποταγμένων σέ όρισμένες αίτίες γεγονότων ή στον κύκλο τών πιθανών συμβάντων»¹, δέν φαίνεται νά διατυπώνει τόν ισχυρισμό ότι τò τυχαίο είναι πραγματικό. Μιά τέτοια θέση θα είχε την ειδικότερη έννοια ότι θα ύπηρχε κάτι που άποκαλείται τύχη, ένω άντίθετα ύπαινίσσεται τή θέση τής φυσικής έπιστήμης, ότι δηλαδή ύπάρχουν ζεύγη συμβάντων που δέν σχετίζονται μεταξύ τους αίτιοκρατικά.

Βέβαια, ή άποφυγή αυτού του σφάλματος στην αιτιώδη άνάλυση, δηλαδή ή θεώρηση ως πραγματικών τών ίδιων τών νόμων τής αίτιότητας, δέν σημαίνει και την άπουσία όποιασδήποτε σχέσης μεταξύ τών συμβάντων, αλλά μάλλον την άποδοχή μιās σχέσης πιθανότητας μεταξύ τους. Ή πιθανότητα αναφέρεται μόνο στη σχέση του τυχαίου ή του νόμου με την εξέλιξη τών συμβάντων, ένω, ειδικότερα, στην περίπτωση του τυχαίου δέν

1. ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Μεταφυσικής Προλεγόμενα*, 'Αθήνα 1956, σ. 58.

ἀναφέρεται στην ταύτιση τοῦ τυχαίου με τὸ πιθανό². Τὸ τυχαῖο ὅπως ἀκριβῶς καὶ ἡ ἀναγκαιότητα ἀποτελεῖ μιὰ ἔννοια σχέσης³. Κάποιος βαθμὸς τυχαίου με τὴν ἔννοια αὕτη φαίνεται νὰ εἶναι ἀναγκαῖος γιὰ τὴν οὐσιαστικότερη κατανόηση τοῦ κόσμου, ὅπως ἀκριβῶς εἶναι ἀναγκαῖος καὶ κάποιος βαθμὸς κανονικότητας. Χωρὶς τὴν κανονικότητα ποὺ ἐπιδιώκει νὰ ἐρμηνεύσει καὶ νὰ προβλέψει ἡ πιθανολογικὴ αἰτιώδης ἀνάλυση, δὲν φθάνομε σὲ πραγματικὴ κατανόηση τῶν φυσικῶν φαινομένων, ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, χωρὶς τὴν ἀποδοχὴ κάποιου βαθμοῦ τύχης δὲν θὰ μπορούσε νὰ ἐμφανισθεῖ τίποτε τὸ καινούργιο. Ἡ ἔννοια τοῦ τυχαίου φαίνεται ὅτι εἶναι ἔννοια περιγραφικὴ.

Τὸ τυχαῖο ἀνήκει στὸ εὐρύτερο γένος ποὺ ὁ Ἀριστοτέλης ὀνομάζει «αὐτόματον» δηλαδὴ ἓνα γεγονὸς «ξεκρέμαστο στὴν ἀλληλουχία τῶν ἀναγκαίων γεγονότων»⁴. τὸ ἓνα, ποὺ τελικὰ σημειώνεται ἀπὸ τὶς ἄπειρες δυνατὲς ἐκβάσεις, ὡς τυχαῖο, χωρὶς νὰ εἶναι αἰτιοκρατικὰ ἢ τελολογικὰ προσδιορισμένο, ἀποκαλεῖται ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη «παράλογον»⁵, εἶναι δηλαδὴ κάτι ποὺ γίνεται «παρὰ ταῦτα», παρὰ τὸ ἀναγκαῖο καὶ τὸ πιθανολογικόν, ἀντίθετα, εἶναι αὐτὸ ποὺ γίνεται συνήθως.

Ὑποστηρίχθηκε ἡ ἄποψη⁶ ὅτι, σ' ἓναν ἀπόλυτα αἰτιοκρατούμενο κόσμον, τὸ στοιχεῖο τοῦ τυχαίου ἀποτελεῖ συνάρτηση τοῦ βαθμοῦ τῆς γνώσης ποὺ ἔχομε γιὰ τὸ παρελθόν, ὅπως καὶ γιὰ τοὺς νόμους τῆς φύσης. Ἄν ἡ γνώση μας —ὑποστηρίζεται— ἦταν ἀπόλυτη, ἡ ἴδια ἡ ἔννοια τοῦ τυχαίου θὰ ἦταν περιττή. Ἡ πιθανολογικὴ κρίση γιὰ τὴν ὀριοθέτηση τοῦ τυχαίου βασίζεται στὸ βαθμὸ τῆς ἄγνοιάς μας, ὅπως, κατ' ἀκολουθία, συνάρτηση τῆς ἄγνοιάς μας —συνεχίζει ἡ ἄποψη αὕτη— εἶναι ἡ ἴδια ἡ ἐλευθερία μας. Διότι πῶς θὰ μπορούσαμε νὰ εἴμαστε ἐλεύθεροι, δηλαδὴ νὰ σημειώνεται ἡ ἐλευθερία ὡς στιγμή τοῦ πνεύματος, ἡ ἀπόκλιση ἀπὸ μιὰν ἀπαράβατη νομοτέλεια ἂν τὰ πάντα ἦσαν αἰτιοκρατικὰ καθορισμένα;

Ἡ παραδοσιακὴ ἀντίληψη τῆς αἰτιοκρατίας, ὅπως τουλάχιστο δόθηκε ἀπὸ τὸν Ράσσελ, ἐμπεριέχει τόσο ἐπιστημολογικὰ ὅσο καὶ ὄντολογικὰ στοιχεῖα. Σύμφωνα με τὸν Ράσσελ⁷ αἰτιοκρατικὴ εἶναι ἡ πίστη, σύμφωνα με τὴν ὁποία «ὅτιδήποτε συμβαίνει στὸν κόσμον τῆς φύσης, συμβαίνει σύμφωνα με νόμους, κατὰ ἓνα τρόπο ποὺ ἂν γνωρίζαμε τὴ συνολικὴ

2. ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ, ὁ.π., σ. 61

3. KENNETH G. DENBIGH, *Three concepts of time*, Springerverlag, New York 1981, pp. 8, 73.

4. ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ, ὁ.π., σ. 60.

5. ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ, ὁ.π., σ. 60.

6. PAUL ARTHUR SCHILPP, (ed.) *The Philosophy of Karl Popper*, La Salle, Ill. Open Court, 1974, pp. 524, 727, 728.

7. BERTRAND RUSSEL, *Mysticism and Logic*, Longman Green, London 1919.

κατάσταση του φυσικού κόσμου σ' ένα περιορισμένο χρόνο, όσο μικρός και αν ήταν, θα συναγάγαμε θεωρητικά την κατάστασή του σε οποιοδήποτε προηγούμενο ή μεταγενέστερο χρόνο».

Η αιτιοκρατία θα μπορούσε να διακριθεί σε όντολογική και σε επιστημολογική, έστω κι αν η αλήθεια της όντολογικής πρότασης αποτελεί αναγκαίο όρο για την αλήθεια της επιστημολογικής θέσης. Η επιστημονική πρόβλεψη αυξάνει σε ακρίβεια με την πρόοδο της επιστήμης, χωρίς να δεσμεύει την επιστημονική συνείδηση αναγκαστικά σε μια πίστη ότι η όντολογική αιτιοκρατία, σαν υπόθεση του υλικού κόσμου, θέτει έναν κόσμο ουσιαστικά παθητικό, χωρίς δική του ανανεωτική δύναμη, έναν κόσμο όπου οι αιτίες μπορούν άπεριόριστα ν' ανιχνευθούν σε μιάν άπειρη παλινδρόμηση.

Η πιο εύλογη μορφή της αιτιοκρατίας είναι αυτή της πρόβλεψης, ενώ η αιτιότητα και το τυχαίο δεν φαίνεται ν' αποτελούν δυο βασικά αντίθετες αρχές, αλλά δυο άμοιβαία συνεπείς και συμπληρωματικές αρχές για την έπαρκή περιγραφή των φυσικών γεγονότων. Εάν η αιτιοκρατία θεωρηθεί ως πρόταση, τότε είτε η πρόταση αυτή είτε η άρνησή της πρέπει να είναι αληθής. Εντούτοις η σύγχρονη τάση θεώρησης από την επιστήμη των νόμων ως πιθανολογικών και όχι ως βέβαιων, τείνει να ελαύνει στην υπερέκταση της διάκρισης μεταξύ αιτιοκρατίας και άπροσδιοριστίας (κατηγορίες της σκέψης καθώς είναι και όχι της φύσης) συμβάλλοντας στην ουσιαστικότερη κατανόηση.

Στο σχήμα αυτό, η διάκριση της τύχης σε αντικειμενική και σε ύποκειμενική φαίνεται να μειώνεται σε σπουδαιότητα. Ενώ η ύποκειμενική τύχη τίθεται ως συνάρτηση της άγνοιάς μας, η αντικειμενική τύχη —σύμφωνα με πολλούς που υπεραμύνονται την ύπαρξη του τυχαίου ανεξάρτητα από το εύρος της γνώσης μας⁸— αποτελεί πολλές φορές περίπτωση της ύποκειμενικής τύχης, αφού κανείς από τους όπαδούς της δεν άμφισβητεί τον αντικειμενικό χαρακτήρα της φυσικής τάξης. Από την άποψη αυτή, το τυχαίο είναι το γεγονός που δεν μπορεί να προβλεφθεί σ' ένα ειδικό αιτιοκρατικό πλαίσιο ή σύστημα, αλλά θα μπορούσε να προβλεφθεί, αν υπήρχε περισσότερη γνώση σαν πιθανό.

Εντούτοις, ό λογισμός των πιθανοτήτων —ύποστηρίζει ό Παναγιώτης Κανελλόπουλος— «είτε βασίζεται στη συνδυαστική θεωρία, είτε σε άλλη αριθμητική ή άλγεβρική βάση αίρει στο βάθος την αρχή του τυχαίου που πήγε να δαμάσει και θεμελιώνει το πιθανό»⁹. Ενώ τα μέλη μιās σειρᾶς

8. POPPER, op. cit.

9. ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ, ό.π., σ. 61.

τυχειότητας¹⁰ είναι ανεξάρτητα μεταξύ τους, ή παραδοχή ότι τα γεγονότα τύχης συντρέχουν σε απομονωμένα συστήματα δεν απορρίπτεται από τη στατιστική νομοτέλεια των φαινομένων, αλλά προσφέρει έδαφος για το συλλογισμό της νομοτέλειας των συνόλων. Έντούτοις, σε όρισμένες καταστάσεις είναι εξαιρετικά δύσκολο να επιτευχθεί ή πλήρης απομόνωση ενός συστήματος, δηλαδή ή έλευθερία του από έξωτερικες επιρροές, για τη διασφάλιση της έγκυρης πρόβλεψης στο πιθανολογικό πλαίσιο, έστω και σε υπερβολικά βραχεία χρονικά διαστήματα. Αλλά και σε μη απομονωμένα συστήματα που προέρχονται από τη συνδιακύμανση δυο ή περισσότερων ανεξάρτητων μεταβλητών όσο και σε γεγονότα διακυμάνσεων στη θερμοδυναμική εμφανίζονται περιπτώσεις τύχης που καμιά ανθρώπινη γλώσσα δεν μπορεί να περιγράψει τη σειρά ή τη σχέση τους.

Η έμπειρική φιλοσοφία των πιθανοτήτων φαίνεται να βασίζεται στην έρμηνεία των κατανομών, με την έννοια ότι οί προτάσεις της πιθανότητας εκφράζουν σχετικές κατανομές επαναλαμβανόμενων γεγονότων σε συχνότητες εκφραζόμενες ως ποσοστά συνόλου, προέρχεται δε από συχνότητες που παρατηρήθηκαν στο παρελθόν και περιλαμβάνουν την παραδοχή ότι οί ίδιες συχνότητες θα ισχύσουν περίπου και για το μέλλον. Για την έρμηνεία των κατανομών, ό βαθμός πιθανότητας είναι θέμα έμπειρίας και όχι λογικής. Ο ισχυρισμός ότι ή επανάληψη των συχνοτήτων παρόμοιων γεγονότων υπόκειται σε αριθμητικές κανονικότητες που θα μπορούσαν ν' αποδειχθούν μόνο με τη χρήση της επαγωγικής λογικής, φαίνεται ότι αναφέρεται σε μιαν αρχή που δεν προέρχεται από την έμπειρία. Μεταξύ της έμπειρικής φιλοσοφίας και της λύσης του προβλήματος της επαγωγής ίσταται ή κριτική του Χιούμ¹¹ για επαγωγικό συμπερασματοισμό που δέχεται ότι ή επαγωγή δεν είναι ούτε *a priori* ούτε *a posteriori*.

Οί μαθηματικές μετρήσεις των διαρθρωτικών τάσεων στα πιθανολογικά συστήματα, δηλαδή ή αντίληψη της «άλληλεξάρτησης των επιλογών» όπως και ή αντίληψη της «τακτικότητάς» τους, αποτελούν γενικές αντιλήψεις βασιζόμενες στην έννοια της έντροπίας¹². Στο πιθανολογικό σχήμα, ό αριθμός των βαθμών έλευθερίας ισούται με τόν αριθμό των ποσοτήτων που είναι άγνωστες πλὴν του αριθμού των ανεξαρτήτων εξισώσεων που συνδέουν τις άγνωστες αυτές. Για να φθάσουμε σε μιὰ μοναδική λύση σ' ένα σύστημα ταυτοχρονικών αλγεβρικών εξισώσεων

10. ARTHUR KAPLAN, *The conduct of Inquiry*, Chandler, New York 1963, p. 242.

11. HANS REICHENBACH, *The Rise of scientific Philosophy*, Univ. of California Berkeley, Los Angeles 1968 pp. 85, 104, 106, 162.

12. JAMES S. COLEMAN, *Introduction to Mathematic Sociology*, Free Press Glencoe 1964, p. 76.

απαιτείται να έχουμε τον ίδιο αριθμό εξισώσεων ως αγνώστων. Π.χ. σε μια σχέση X, Y, Z , πρέπει να υπάρχουν τρεις εξισώσεις που να συνδέουν τις μεταβλητές αυτές. Αν υπήρχαν 5 αγνώστοι και μόνο τρεις εξισώσεις συστήματος θα μπορούσαμε να δώσουμε αυθαίρετες τιμές σε καθεμιά από τις αγνώστες και τότε θα καθορίζονταν και οι τιμές των λοιπών αγνώστων. Θα υπήρχαν τότε 2 βαθμοί ελευθερίας, καθώς είμαστε ελεύθεροι να προσδώσουμε τιμές σε καθεμιά από τις δυο αυτές μεταβλητές. «Ο αριθμός $N-1$ εκφράζει τους βαθμούς ελευθερίας στις πιθανολογικές εξισώσεις, δηλαδή τον αριθμό των ελεύθερων επιλογών που θα μπορούσαν να γίνουν για το σχηματισμό ομάδας τιμών. Στην περίπτωση αποκλίσεων των τιμών από τη μέση τους, όλες μπορούν ελεύθερα να επιλεγούν εκτός από μία. Έπειδή από τις N αποκλίσεις έχουν καθοριστεί $N-1$ τιμές θα είναι δεδομένη και η τελευταία που απομένει, δεδομένου ότι το άθροισμά τους πρέπει να ισούται με το μηδέν»¹³.

Ο Denbich επεξεργάστηκε την υπόθεση ότι στο επίπεδο των κβάντα και των θερμοδυναμικών διαδικασιών, ακόμη κι αν η διεργασία επιλογής μπορεί να συντρέξει αιτιοκρατικά ή οίονει αιτιοκρατικά, το αρχικό γεγονός, παρ' όλα αυτά, μπορεί να είναι τέτοιο ώστε η καθόλου διεργασία να παραμένει ακαθόριστη¹⁴. Θα μπορούσε από την άλλη μεριά να διατυπωθεί ή θέση ότι, αν τα γεγονότα τύχης στον ανθρώπινο εγκέφαλο είναι τόσο σημαντικά, οι πράξεις μας θα έπρεπε να ήσαν περισσότερο παράλογες απ' ό,τι πράγματι είναι. Ο Πόππερ π.χ. φαίνεται ν' αποκρούει τη θέση ότι οι σκέψεις μας και οι πράξεις μας προέρχονται από γεγονότα τύχης στον εγκέφαλο κατά μεγάλο μέρος, έπειδή ένας τέτοιος μηχανισμός —σύμφωνα μ' αυτόν— θα μπορούσε να εξηγήσει μόνο τις απότομες αποφάσεις και όχι τις αποφάσεις σκοπιμότητας^{14α}. Εντούτοις ή αντίρρηση αυτή δεν φαίνεται αποφασιστική. Οι έρευνες του Broadbent (1973) τείνουν να δείξουν ότι οι διαδικασίες λήψης αποφάσεων δεν είναι στιγμιαίες, αλλά εκτείνονται σ' ένα όρισμένο χρονικό διάστημα. Κατά το διάστημα αυτό πολλά κίνητρα ενεργούν υποσυνείδητα και δεν εκδηλώνονται παρὰ μόνο αν συσσωρευθεί μια υπερβολική πληθώρα παρορμήσεων προς την κατεύθυνση μιᾶς από τις δυνατές αποφάσεις. Μόνο τότε ο εγκέφαλος θα εκδηλώσει την πραγματοποίηση μιᾶς ιδιαίτερης δράσης¹⁵.

13. H. BLALOCK, *Social Statistics*, Magraw Hill, New York 1960 pp. 372-374. Κ. ΔΡΑΚΑΤΟΣ, *Είσαγωγή εἰς τὴν Στατιστικὴν*, Ἀθήνα 1968. Παπαζήση, σ. 17.

14. Denbich, op. cit., pp. 163, 176.

14a. KARL POPPER, *Objective knowledge*, Oxford University Press 1972, p. 223.

15. D. E. BROADBENT, *In defense of empirical Psychology*, Methuen 1973 London.

Ἡ ομάδα ἐκείνη τῶν κινήτρων, πὺν ἱκανοποιεῖ καλύτερα τὴν ἀτομικὴ ἐπιλογὴ καὶ τοὺς κανόνες τῆς, εἶναι τὸ ἀξιολογικὸ σύστημα¹⁶.

Τόσο οἱ ἔρευνες αὐτὲς ὅσο καὶ οἱ ἔρευνες τοῦ Gomes (1964) μὲ μιὰ ἐπινόηση στὴν ἠλεκτρονικὴ μουσικὴ (ὅπου τὰ ἀτομικὰ ἠλεκτρόνια πέφτουν ἀπὸ τύχη στοὺς διάφορους τομεῖς τοῦ δαχτυλίου - συλλέκτη, καὶ ὅπου τὸ πληκτρο χτυπιέται μόνο ἂν μία ἀντίστοιχη μουσικὴ νότα εἶναι συνεπὴς πρὸς τοὺς μουσικοὺς κανόνες) ἀποδεικνύει τὸν ἀπροσδιόριστο χαρακτήρα αὐτῆς τῆς ἐπινόησης πὺν ἐντούτοις ὁδηγεῖ στὴν παραγωγὴ μιᾶς κανονικῆς μουσικῆς σύνθεσης¹⁷. Οἱ ἔρευνες αὐτὲς δὲν προσφέρουν ἀποδείξεις γιὰ τὴν ἐλευθερίαν τῆς βούλησης. Τείνουν ὅμως νὰ καταδείξουν ὅτι ἡ ἐπιστῆμη δὲν μπορεῖ νὰ τὴν ἀποκλείσει, ἐκτὸς ἂν ἱκανοποιηθεῖ κάποιος ὅρος πὺν ἀφορᾷ μοναδικὰ γεγονότα.

Ἡ σύγχρονη πειραματικὴ ἀπόδειξη τείνει νὰ δείξει ὅτι τὸ ἴδιο τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα εἶναι ὁ τόπος παραγωγῆς ἑνὸς γιγάντιου ἀριθμοῦ γεγονότων τύχης (τουλάχιστο 10^{14} στὸν φλοιό), μὲ τὴν ἐννοία ὅτι στὸ μὴ δημιουργικὸ πνεῦμα ἀντιστοιχοῦν ἐλάχιστα γεγονότα τύχης, ἐνῶ ἕνας ὑπερβολικὰ μεγάλος ἀριθμὸς γεγονότων τύχης ἀντιστοιχεῖ στὴν παραφροσύνη. Τὸ ἀρχικὸ ἐρώτημα σὲ σχέση μὲ τὴ θεωρία τοῦ τυχαίου εἶναι τὸ ἑξῆς: οἱ διεργασίες ἄραγε στὴν ἄψυχη καὶ στὴν ἔμψυχη φύση, ὅπως καὶ οἱ διεργασίες στὴν ἀνθρώπινη συνείδηση, εἶναι νομοτελειακὲς ἢ μήπως ἐπιτρέπουν τὴν ἀνίχνευση τοῦ στοιχείου τοῦ τυχαίου;

Ἡ ἀναγνώριση τοῦ στοιχείου τοῦ τυχαίου στὶς φυσικὲς διαδικασίες ὅπως καὶ στὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα, ἂν δὲν ἀποτελεῖ ἀπόδειξη γιὰ τὴν ἀναγνώριση τῆς ἐλευθερίας στὴ σφαῖρα τοῦ κόσμου, τουλάχιστον ἡ ἄρνησή τῆς δὲν μπορεῖ κατὰ κανένα τρόπο νὰ θεμελιωθεῖ. Ἀντίθετα, ἡ θέση ὅτι τὸ στοιχεῖο τοῦ τυχαίου ἐκφράζει τὴν ἐλευθερία, εἶναι περισσότερο πιθανὸ νὰ ὑποστηριχθεῖ.

Στὸ σχῆμα αὐτό, τὸ πιθανὸ μὲ τὸ ὁποῖο ἐπιδιώκουμε νὰ ὀριοθετήσουμε τὸ τυχαῖο, φαίνεται νὰ εἶναι μιὰ μορφὴ ἀναγκαιότητας πὺν στὴν πρόβλεψη τῆς ἐκβάσεώς του θὰ μπορούσε νὰ ὁδηγήσει ἡ γνώση, ἐνῶ στὴν πρόβλεψη τοῦ τυχαίου δὲν μπορεῖ νὰ ὁδηγήσει καμιά γνώση, ὅσο πλήρης καὶ νὰ ᾖ, ὅσο κι ἂν ἀπόλυτα ἀπομονωθεῖ τὸ σύστημα ἀπὸ τὶς ἐξωσυστημικὲς ἐπιδράσεις γιὰ τὴν ἀνίχνευση τῆς αἰτιώδους νομοτέλειας.

«Ἡ τύχη —ὑποστηρίζει ὁ Παναγιώτης Κανελλόπουλος— δὲν εἶναι οὔτε τὸ ἀναγκαῖο οὔτε τὸ πιθανό. Ἡ τύχη ἢ ἡ σύμπτωση εἶναι τὸ μὴ

16. Op. cit.

17. A. O. GOMES, IN: *Brain and Conscious experience Eccles JC* (ed.) Springer verlag, New York 1966 p. 451.

ἀναγκαῖο καὶ ταυτόχρονα τὸ πέρα γιὰ πέρα ἀπίθανο, εἶναι τὸ περιττό»^{17α}. Πρόκειται γιὰ μιὰν ἀντίληψη ποὺ προσεγγίζει τὴν ἀριστοτελικὴ θέση γιὰ τὸν παράλογο χαρακτήρα τοῦ τυχαίου, ἀφοῦ λογικὸ εἶναι ὅ,τι γίνεται πάντοτε κι ὅ,τι γίνεται συνήθως («ὁ γὰρ λόγος ἢ τῶν αἰεὶ ὄντων ἢ τῶν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ»¹⁸), ἐνῶ τὸ τυχαῖο εἶναι κάτι ποὺ γίνεται παρὰ τὸ ἀναγκαῖο καὶ τὸ πιθανό.

Ὅταν ὁ Παναγιώτης Κανελλόπουλος θέτει τὸ περιττό καὶ τὸ τυχαῖο σὲ ἀντιδιαστολὴ πρὸς τὸ ἀναγκαῖο καὶ τὸ πιθανό, ὑπαινίσσεται τὴν ἀπόλυτη ἀνεξαρτησία τοῦ τυχαίου ἀπὸ κάθε μορφή πιθανολογικῆς ἢ ντετερμινιστικῆς αἰτιοκρατίας, τόσο στὸ ἐπίπεδο τοῦ ὄντος ὅσο καὶ στὸ ἐπίπεδο τῆς πρόβλεψης. Ἡ ἀνεξαρτησία αὐτὴ εἶναι ἀπόλυτη καὶ καθοριστική, ὥστε νὰ μὴ μπορεῖ μαθηματικὰ νὰ διαπιστωθεῖ καμιά σχέση μεταξὺ ἐνὸς ζεύγους τυχαίων συμβάντων ἢ ἐνὸς πλήθους τυχαίων συμβάντων μεταξὺ τους. «Εἶναι ἄπειρα τὰ ὅσα μποροῦν νὰ συμβοῦν ἀπὸ τύχης —γράφει ὁ Παναγιώτης Κανελλόπουλος— χωρὶς νὰ εἶναι ἀναγκαῖα ἢ σκόπιμα ἢ πιθανά»¹⁹, ἐνῶ ὑποστηρίζει ἄλλοῦ ὅτι «τὸ στοιχεῖο τῆς τύχης δὲν ὑπάρχει καθόλου στὰ τυχερὰ παιγνίδια ὅπου ὅλες οἱ πιθανότητες εἶναι ἴσες καὶ ἐντούτοις κάποια ἀσύλληπτα μικρὰ αἰτία κάνει τὴ μιὰ ἀπ' ὅλες αὐτὲς τὶς πιθανότητες νὰ ἐπικρατήσῃ»²⁰.

Τὸ τυχαῖο κομίζει τὴν ἐλευθερίαν καὶ διαδηλώνει τὸ νόημά της ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν κάθε μορφή ποὺ ἡ ἀναγκαιότητα μπορεῖ νὰ προσλάβει, δηλαδή ὡς ἀναγκαῖο ἢ ὡς πιθανό ἢ ὡς τελεολογικὰ καθορισμένο. Τὸ τυχαῖο στὴ μεταφυσικὴ τοῦ Παναγιώτη Κανελλόπουλου τείνει νὰ πλησιάζει τὸ θαῦμα· ἐνῶ δὲν ταυτίζει τὸ θαῦμα μὲ τὸ τυχαῖο, ὁ ὁρισμὸς ποὺ δίδει στὸ θαῦμα «ὡς διάψευση τοῦ φυσικοῦ κόσμου καὶ ὡς ἐπαλήθευση τοῦ μεταφυσικοῦ»²¹ ἐλαύνει τὸ τυχαῖο σὲ μιὰ κρίσιμα ἐγγύτατη σφαίρα.

Ἐνῶ στὴ μαθηματικὴ προσέγγιση τοῦ πιθανοῦ εἶναι ἀναγκαῖος ὁ προσδιορισμὸς τῶν βαθμῶν ἐλευθερίας σ' ἓνα σύστημα ταυτοχρονικῶν πιθανολογικῶν ἐξισώσεων, δηλαδή προϋποτίθεται ἡ γνώση τοῦ βαθμοῦ ἀνεξαρτησίας (ἐλευθερίας) ἐνὸς συστήματος ἀπὸ τὶς ἐξωγενεῖς ἐπιδράσεις, τὸ τυχαῖο δὲν μπορεῖ νὰ τεθεῖ σὲ σχέση μὲ τοὺς βαθμοὺς ἐλευθερίας, καθὼς ταυτίζεται μὲ τὴν ἴδια τὴν ἐλευθερίαν. Εἶναι ἡ αἰχμὴ τῆς ἐλευθερίας στὶς

17α. ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ, ὁ.π., σ. 62.

18. ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ, ὁ.π., σ. 62.

19. ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ, ὁ.π., σ. 60.

20. ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ, ὁ.π., σ. 61.

21. ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ, ὁ.π., σ. 71.

διαδικασίες της φυσικής τάξης, τὸ σημεῖο της στὴ σφαῖρα τοῦ πνεύματος ὡς δωρεά, πρὶν αὐτομεταβολιστεῖ στὰ ἐνεργήματά του²².

Χωρὶς ν' ἀπέχει ἀπὸ τὸ θαῦμα, ἀγγίζει τὰ ὅριά του ὡς ἡ ἐκπληξη τοῦ φυσικοῦ κόσμου μπροστὰ στὴ μεταφυσική, ὡς ἡ ἐνσάρκωση τοῦ ἴδιου τοῦ θαύματος στὰ μνημεῖα τῆς πνευματικῆς φαντασμαγορίας. Τί ἄλλο μπορεῖ ἄραγε νὰ εἶναι τὸ θαῦμα παρὰ ἡ ἀπόλυτη ἐλευθερία, τὸ ἀπροσδόκητο καὶ τὸ συνταραχτικό, ἡ διαδήλωση τῆς ἐλευθερίας στὸν κόσμο τῆς φύσης καὶ τῆς ἱστορίας ὅπου τὸ θαῦμα ἀναγγέλλεται;

Ἡ συνωνυμία τοῦ τυχαίου μὲ τὸ περιττὸ στὴ μεταφυσική τοῦ Παναγιώτη Κανελλόπουλου πρέπει νὰ ἐννοηθεῖ μόνο στὴν ἀπόστασή τους ἀπὸ τὸ ἀναγκαῖο καὶ τὸ πιθανὸ κι ὄχι ὡς ἐννοιολογικὴ ταυτολογία. Τὸ τυχαῖο δὲν εἶναι περιττό, ἔστω κι ἂν ἰσοδυναμεῖ μαζί του. Εἶναι ἀντίθετα ἀναγκαῖο, ὅπως ἀναγκαῖο εἶναι καὶ τὸ θαῦμα, ὅπου ἡ ἐλευθερία διαδηλώνεται πρὶν εἰσβάλλει στὸν ἱστορικὸ χρόνο, ὡς νύξη γιὰ τὴν ὑπαρξή της, ὡς ἐγγύηση τοῦ δρῶντος πνεύματος. Χωρὶς τὸ θαῦμα τῆς ἐλευθερίας —ποὺ τὸ τυχαῖο ὁμολογεῖ— θὰ ἦταν ἀδύνατο κάθε ἱστορικὸ μεγαλουργήμα ὡς πολιτισμός, θρησκευτικὴ κλήση, ἐπιστημονικὴ ἐπινόηση ἢ πράξη πολιτική. Ἄρα, τὸ τυχαῖο εἶναι ἱστορικὰ ἀναγκαῖο, ἐνῶ ἡ κατοχύρωση τῆς ἀνθρώπινης ἐτοιμότητας μπροστὰ στὴν ἐκπληξη γιὰ τὸ ἀπροσδόκητο, εἶναι κι αὐτή, ὡς θαῦμα, ἀναγκαία.

Μανώλης ΜΑΡΚΑΚΗΣ
(Ἀθήνα)

THE NOTION OF CHANCE AND THE METAPHYSICS OF PANAYOTIS KANELLOPOULOS

Summary

An attempt is being made in this paper to examine the notion of chance, using the framework of Panayotis Kanellopoulos' metaphysics as our main point of departure. Major points of determinism analysis are being examined to indicate its inadequacy *per se* when it deals with processes of nature as well as with processes of mind, to conclude that its antithesis to indeterminism is being overcome on the basis of probability theory. While the probability

22. ΜΑΝΩΛΗ ΜΑΡΚΑΚΗ, *Φιλοσοφικά Σχεδιάσματα*, Ἀθήνα 1986: Καρδαμίτσα, σσ. 103-106.

theory founds the probable and not the chance event, the existence of chance is being assumed especially by several statistical notions such as “degrees of freedom” taken into account to isolate probability systems from external influences and to solve simultaneous equations related to these systems. Mathematical foundation of chance is being also supported by modern experimental psychology on the processes of mind which, although does not prove directly the existence of freedom in the realm of human understanding, at least it does not renounce it. The thesis is being finally formulated that the notion of chance is an expression of nature as well as in the sphere of human consciousness.

Manolis MARKAKIS
(Athens)

